

Universitat d'Alacant

Lliçó Inaugural
Curs Acadèmic 2006-2007

Sobre la restauració

por
Antonio Escudero Gutiérrez
Catedràtic d'Història Econòmica

29 de setembre de 2006

LLIÇÓ INAUGURAL

CURS 2006 - 2007

UNIVERSITAT D'ALACANT

Sobre la Restauració

ANTONIO ESCUDERO GUTIÉRREZ
Catedràtic d'Història Econòmica

Departament d'Anàlisi Econòmica Aplicat
Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales

Sobre la Restauració

ANTONIO ESCUDERO GUTIÉRREZ

Fa uns quants mesos, la Junta de la Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales em va proposar per a impartir la lliçó inaugural del curs 2006-2007. Vaig acceptar perquè és un honor, però he de reconèixer que la proposta em va causar algun maldecap. Els diré per què. Una lliçó inaugural ha de tenir rigor, però considere que, a més, és oportú triar un tema que pugui despertar l'interès d'un públic culte, però no especialitzat en la matèria de la qual és expert qui imparteix la lliçó. Jo he investigat sobre la mineria, la siderúrgia, la industrialització de Biscaia, l'evolució del benestar a Espanya, la colonització del Marroc i els grups de pressió i la política econòmica durant la Restauració. Vaig pensar que impartir una lliçó sobre la història de la nostra mineria, de la nostra siderúrgia o sobre la industrialització de la ria de Bilbao podria atemptar contra la paciència d'una part de l'auditori. Més atractius em semblaven altres temes. Per exemple, els orígens de la guerra del Rif o l'evolució del benestar a Espanya utilitzant com a indicador l'alçada mitjana de la població i no la renda per persona. No obstant això, vaig decidir parlar-los sobre la Restauració per tres raons. La primera és que aquest tema general pot resultar més interessant que els altres, de caràcter monogràfic. La segona és que s'han emès valoracions oposades sobre aquest període de la nostra història i aquest polèmic assumpte també pot resultar atractiu. La tercera és que el tema entronca amb les meues investigacions sobre grups de pressió i política econòmica.

Saben vostès que coneixem com a Restauració el període comprès entre el 1874, any en què un colp militar restaura la monarquia en la persona d'Alfons XII, i el 1923, any en què Primo de Rivera instaura la dictadura. La visió que havia rebut sobre la Restauració durant els meus anys d'estudiant a la Universitat de València era negativa. Simplificant: els meus professors –els deixebles de Vicens Vives– em van explicar que *Espanya anava malament*. Aquesta visió estava sens dubte influïda pel pensament regeneracionista i pel pensament d'intel·lectuals republicans com ara Ortega, Cajal i Azaña, però els meus professors manejaven proves. N'esmentaré unes quantes. Espanya era un país endarrerit econòmicament, ja que la Revolució Industrial havia fracassat. A Espanya no hi havia democràcia perquè el sufragi era adulterat, de manera que el país va estar governat per una oligarquia de polítics del partit conservador i del liberal que es van alternar en el poder. Aquesta oligarquia legislava a favor de grups de pressió immobilitistes –els latifundistes, els grans empresaris, l'exèrcit, l'Església... A pesar que es mostraven partidaris de democratitzar el sistema polític, ni conservadors ni liberals van intentar extirpar el caciquisme, perquè l'*encasillado* els servia per a impedir l'accés al parlament de forces polítiques que representaven interessos i idearis de classes mitges i obreres (el nacionalisme català i basc, el republicanisme i el socialisme). També insistien els meus professors en l'escassa despesa de l'estat en béns preferents (educació, sanitat i infraestructures) i en l'endarreriment

científic i tecnològic del país, del qual feien responsable una Església catòlica ancorada en el *Syllabus*, uns empresaris poc innovadors perquè havien aconseguit uns elevats aranzels i uns poders públics que no van fomentar la formació d'enginyers i científics. Així, doncs, concloïen els meus professors, el 1923, després de mig segle, Espanya no havia resolt els seus vells problemes ni tampoc els nous: el problema de la democratització de l'estat, l'agrari, el de les reformes socials, el de la reforma fiscal, el dels nacionalismes basc i català, el de l'exèrcit, el religiós o el «que inventen ells». He de dir que també la historiografia marxista –molt en voga quan jo era estudiant– ofería una visió negativa de la Restauració, ja que destacava sobretot que les oligarquies política i econòmica havien format un bloc de poder enfront de les classes treballadores.

La mala fama de la Restauració ha estat revisada des del final de la dècada dels setanta per un grup de col·legues, els uns moderats, els altres més radicals. Simplificant: els moderats afirmen que «Espanya va anar raonablement bé» i els radicals, que «Espanya va anar bé». El fet que el revisionisme moderat sorgira durant la transició del franquisme a la democràcia no em sembla casual, perquè en la Restauració es podien trobar valors que contribuïen a legitimar la monarquia constitucional –la primacia del poder civil sobre el militar, per exemple. No em sembla tampoc casual que el revisionisme radical haja proliferat a recer dels dos triomfs electorals del Partit Popular– entengan-me, si Espanya va anar bé des del 1996 governada per un partit que es proclama liberal, també havia d'anar bé quan s'alternaven en el poder el partit liberal conservador i el liberal fusionista. Deixant de banda aquests ambients que, com dic, han resultat proclius al revisionisme, la veritat és que els revisionistes han esgrimit proves que tot seguit esmentaré.

La Restauració va posar fi a un llarg i turbulent període de pronunciaments militars i va instaurar un sistema polític basat en el poder civil i en el pacte, de manera que es

va crear un marc institucional estable que afavoria el creixement econòmic. A Espanya no hi va haver, en efecte, democràcia, però aquesta situació no va ser excepcional, ja que també la Gran Bretanya, França i altres països avançats van travessar una fase de liberalisme oligàrquic i de frau electoral abans de convertir-se en democràcies. Admetent que els dos partits dinàstics van legislar de vegades a favor de grups de pressió conservadors, els revisionistes moderats al·leguen que també van emprendre reformes que van beneficiar les classes treballadores, i reformes que van disgustar terratinents i industrials, a més de l'Església (entre les primeres hi ha la reducció de l'impost de consums, la supressió de la redempció en metàl·lic del servei militar o la jornada laboral de vuit hores; entre les segones, la creació del impost sobre utilitats o la *ley del candado*). Els revisionistes radicals van encara més lluny en l'assumpte dels grups de pressió i afirmen que els polítics van legislar segons les seues conviccions i no sota la influència d'aquells. Moderats i radicals coincideixen a negar que els dos partits dinàstics foren contraris a extirpar el caciquisme. Prova de la seua voluntat d'eradicar-lo –esmente un dels meus col·legues revisionistes– «és la fe democràtica de Maura, que va proposar la frustrada Llei de reforma de l'Administració local i va tirar endavant la Llei electoral del 1907». Quant a l'escassa despesa pública en béns preferents i a l'endarreriment científic i tecnològic del país, uns altres revisionistes han escrit que «les despeses en educació, sanitat i obres públiques van augmentar notablement des del 1902» i que «la historiografia de les dècades dels seixanta i dels setanta en va presentar una visió falsa [...] perquè, durant la Restauració, el nombre d'enginyers va augmentar i branques de la ciència com ara la histologia i la neurologia van tenir un desenvolupament important».

Com explicaré més endavant, algunes de les proves esgrimides pels revisionistes obliguen a matisar la visió negativa sobre la Restauració. No obstant això, jo no estic

d'acord amb dues d'aquestes proves. Al meu entendre, els polítics del partit conservador i del liberal no volien democratitzar el país i no eren tampoc independents davant dels grups de pressió. Intentaré justificar totes dues afirmacions i, per a concloure la lliçó, proposaré una solució al problema de saber si Espanya va anar bé o malament durant la Restauració.

La frustrada Llei d'ajuntaments que Maura va portar al Congrés el 1907 preveia la representació corporativa de regidors i que el govern nomenara els alcaldes en ciutats de més de 20.000 habitants. L'article 24 de la Llei electoral del 1907 establí traves serioses perquè els partits no dinàstics pogueren presentar candidats, sobretot en els nombrosos i petits districtes rurals uninominals amb sistema majoritari d'on eixia la part principal dels diputats. A continuació, l'article 29 obligava a no celebrar eleccions on hi haguera el mateix nombre de candidats que d'escons. Aquestes mesures no eren democràtiques i és raonable mantenir la hipòtesi que no intentaven extirpar el caciquisme, sinó reforçar-lo per a contrarestar l'avanç dels partits no dinàstics a les ciutats i en alguns districtes rurals. Si no és així no s'entén que, entre el 1914 i el 1923 –període d'intensa politització pels efectes negatius que el *gap* inflacionista provocat per la Primera Guerra Mundial va tenir sobre el benestar–, tingueren lloc sis eleccions en les quals conservadors i liberals van continuar obtenint els mateixos resultats de sempre: entre el 80% i el 85% dels escons, dels quals vora el 40% corresponia a districtes rurals on no s'havia votat en aplicació de l'article 29.

En el fons, succeïa que, excepte algunes excepcions, l'elit política de la Restauració no va creure mai en el sufragi universal, de manera que, si el va acceptar el 1890 era perquè Cánovas i Sagasta sabien que podien adulterar-lo i perquè era l'única manera d'integrar en el partit liberal fusionista i en el torn polític les forces que van donar suport a l'enderrocament d'Isabel II. Escolten aquests

textos: «El sufragi universal és incompatible amb qualsevol règim polític ordenat [...] és incompatible amb la propietat privada i amb la desigualtat natural entre els homes, i també ho és amb tot el que no siga socialisme o anarquia. [...] No obstant això, jo no tem el sufragi universal [...] perquè l'experiència m'ha ensenyat a conèixer que, a Espanya, mentre hi haja governadors civils i alcaldes a la disposició dels governs, la moralitat en les eleccions serà sempre un mite». Aquestes paraules són d'Antonio Cánovas del Castillo, el líder del partit conservador que va dissenyar la Restauració. Escoltem ara Antonio Maura, el polític també conservador que, segons els meus col·legues revisionistes, volia construir la democràcia. En el seu testament polític, redactat poc abans de morir el 1923, escrivia: «Per no gosar l'abolició del supersticiós culte [al sufragi universal], va caldre inventar els més enginyosos i subtils artificis adreçats a destil·lar el tèrbol beuratge que en les urnes venia dipositant el que s'havia vingut a venerar com a sufragi universal». Miren vostès, jo no puc admetre que desitjara bastir la democràcia qui va qualificar el sufragi universal de «tèrbol beuratge eixit de les urnes». El partit liberal, a excepció d'alguns dels seus membres, tampoc no creia en el sufragi universal. Escolten aquest text de Segismundo Moret: «El sufragi universal significa avui un dany evident perquè es concedeixen valors iguals a elements heterogenis per les diferències de cultura, d'experiència d'interès per la cosa pública. Per això cal corregir un desequilibri que podria conduir al govern dels més incultes, dels que menys tenen a perdre, o siga, al socialisme.»

He dit que alguns membres del partit liberal creien en el sufragi universal. Es tracta d'una minoria de polítics de l'ala liberal democràtica o independents: Gasset, Alba, Villanueva, Argente o Alcalá Zamora. El 1919, ells, els republicans i Indalecio Prieto van presentar a corts un projecte de llei que hauria constituït un pas endavant per a transformar el sistema liberal oligàrquic en una democràcia: una reforma electoral amb tres pilars: grans circumscripcions plurinominals,

sistema proporcional i introducció del vot femení; això sí, amb una excepció: les dones no podien ser elegides. Doncs bé, aquest projecte no va ser ni tan sols dictaminat.

Tampoc estic d'acord amb el que els revisionistes radicals han escrit sobre la independència dels polítics respecte dels grups de pressió. Aquests col·legues s'inspiren en una nova història política que defensa l'autonomia del polític davant de l'economia. Partint d'aquesta doctrina i utilitzant com a prova les actes de les sessions del parlament, s'han llançat a la crítica de la que ells denominen historiografia progressista dels anys seixanta i setanta, a la qual acusen d'economicisme. Els llegire tres breus textos escrits pels revisionistes: «És cert que els empresaris van formar grups de pressió, però eren privilegiats impotents, ja que van haver de bregar amb uns professionals de la política que mantenien un notable grau d'independència [...] i actuaven conforme a les seues conviccions sense que hi haguera connivències ni maridatges entre ells i els homes de negocis. [...] Molts diputats posseïen propietats agràries o eren industrials. Molts altres seïen en els consells d'administració d'importants empreses, però [...] [tot això] no implicava que la seua acció política depenguera dels seus interessos econòmics. Resulta difícil d'imaginar que personatges de la talla de Sagasta, Maura, Silvela, Moret, Dato, Canalejas o Villaverde feren de titelles al servei dels interessos espuris dels poders econòmics.» Abans de continuar, els demane que retinguen en la memòria els noms de Segismundo Moret i Eduardo Dato, els quals, entre altres alts càrrecs, van ser presidents de govern.

Deixen-me que ara confronte la tesi revisionista amb la documentació que he trobat en dos arxius, el del Círculo Minero de Bilbao i el del Crédit Lyonnais de París. El Círculo es va fundar el 1886 i en formaven part els grans miners bascos i les empreses estrangeres que explotaven mines de ferro a Bilbao. Als seus estatuts es deia que el seu principal objectiu era

«gestionar tot el que interessa els miners en la formació i modificació de lleis relacionades amb la mineria». Es tractava, doncs, d'un grup de pressió que, a més –i com veurem a continuació– va crear *lobby* en el parlament. Els parlaré breument de l'estratègia utilitzada pel Círculo.

L'estratègia arrancava de la informació que diputats a sou enviaven a Bilbao quan un projecte de llei lesionava els interessos de les empreses mineres. Una vegada assabentat el Círculo, desplegava una campanya d'oposició extraparlamentària i parlamentària. El primer pas consistia a pagar a periodistes perquè redactaren articles advertint dels efectes nocius del projecte (reducció de les exportacions de mineral, tancament d'empreses, atur i dèficit de la balança comercial). Es convocava després a Madrid una assemblea de miners de tot Espanya perquè el problema apareguera a la primera pàgina dels periòdics i es visitava després el ministre per a transmetre-li les queixes i, fins i tot, amenaçar amb mesures extremes com el locaut. La campanya extraparlamentària intentava, doncs, crear un clima d'alarma social que afeblira el govern i li fera témer que la corona hi perdria la confiança.

Tot seguit, començava l'acció parlamentària. Els diputats a sou del Círculo havien d'«acomodar» diputats «afins» i també altres diputats prometent-los intercanvi de vots i advertint-los que una crisi de govern podia ser perjudicial per a tots. La finalitat de l'«acomodament» era, per descomptat, aconseguir en comissió un nombre suficient de vots per a aturar el projecte o, si això no era possible, reformar-lo. Aquesta és la relació dels diputats que van actuar en defensa dels miners. Com a agents a sou –el terme agent no és de la meua collita, sinó que l'he tret de la mateixa documentació–, Francisco de la Iglesia, Antonio Comyn, José Luis de Torre i Federico Zabala. De la Iglesia, Comín i de la Torre cobraven 3.000 pessetes anuals més gratificacions, i Zabala, 1.500. Els diputats que apareixen en la documentació com a «afins» són trenta,

gran part d'ells propietaris o accionistes d'empreses mineres. La documentació de l'arxiu del Círculo també dona compte de més de 25 diputats «no afins» que, no obstant això, van ser «acomodats» en algun moment. L'estratègia que he descrit va reportar dos èxits importants: modificar la reforma fiscal de Villaverde el 1899 i paraitzar primer (1913) i reformar després (1916) un projecte de codi miner que pretenia nacionalitzar la mineria.

Llegir ara i ací la documentació que avala tot el que he dit excediria els límits raonables d'aquesta lliçó, de manera que em limitaré a esmentar part de la correspondència de la campanya contra Villaverde. El 1899, la regent va encarregar a Silvela la formació d'un govern que emprenguera una reforma fiscal, ja que, als problemes estructurals de la hisenda espanyola, s'havien sumat les voluminoses despeses de la guerra de Cuba. Silvela va nomenar Villaverde ministre d'Hisenda i aquest, entre altres mesures, va decidir crear dos impostos miners, l'un sobre beneficis i l'altre sobre exportació. Els grups de pressió nacionalistes –siderúrgics bascos i asturians, industrials catalans, empreses metal·lúrgiques– van donar suport a la decisió de Villaverde perquè havien demanat un gravamen que fera disminuir les exportacions de ferro, plom i pirites per a afavorir-ne el consum per la indústria espanyola.

Al maig del 1899, socis del Círculo Minero viatjaven a Madrid per a «designar una persona que, juntament amb Antonio Comyn, exercisca el càrrec d'agent en el congrés». Al cap d'uns quants dies, el president del Círculo comunicava per carta als socis que «consultat Francisco de la Iglesia, ha manifestat que ocuparà el càrrec d'agent amb molt de gust». Els comissionats del Círculo van triar bé, ja que De la Iglesia havia estat nomenat president de la comissió de pressupostos que havia de dictaminar sobre el projecte de Villaverde. A més, va designar Comyn com a secretari de la comissió, l'altre agent del Círculo. Els llegiré part de la correspondència que De la Iglesia i el Círculo van mantenir entre juny del 1899

i maig del 1900. De la Iglesia al Círculo: «Els comuniquem que els seus interessos estan amenaçats pels nous impostos que el ministre ha preparat. Seria molt convenient que estudiaren l'assumpte i em suggeriren quins passos s'han de seguir.» El Círculo a De la Iglesia: «La reforma és conseqüència de les dificultats del Tresor i de la influència que els catalans i altres industrials tenen sobre el ministre. [...] Acceptem un augment dels impostos atesa la necessitat de contribuir a major escala en un moment en què l'Estat travessa unes circumstàncies crítiques, però li demanem que la reforma es faci amb moderació.» De la Iglesia al Círculo: «He acomodat els diputats afins de la comissió a fi que influïsquen perquè els recàrrecs no siguin onerosos. [...] També intente acomodar uns altres no afins explicant-los que negar-se a reformar la proposta del ministre podria desembocar en moviments sensibles de protesta amb la paralització del treball de les mines, i això crearia serioses dificultats al gabinet [...]» De la Iglesia al Círculo unes quantes setmanes després: «El clima d'agitació general que s'ha creat al país –es refereix al moviment de protesta de les cambres de comerç contra l'impost d'utilitats– i també les raons que he anat adduint a favor de la mineria davant els membres de la comissió i el mateix ministre em fan ser optimista. Els impostos es reformaran amb un ampli sentit de conciliació.» Acabe. Carta del Círculo a De la Iglesia: «La reforma dels impostos miners proposada per la comissió de pressupostos satisfà els nostres interessos; per això hem decidit enviar-li 5.000 pessetes en concepte d'honoraris pels serveis extraordinaris com a agent d'aquest Círculo.»

Prenia el parlament decisions de política econòmica segons es desprèn de la documentació de l'arxiu del Círculo Minero? El meu company de departament Pablo Díaz ha descobert a l'arxiu d'Horacio Echevarrieta que aquest gran empresari basc tenia quatre diputats a sou (Mariano Tejero, Manuel Rodríguez Piñero, Luis Capdevila i José Buyla), i que pagava també 1.000 pessetes

mensuals a José Sánchez Guerra, que va ser ministre i cap de govern. En el mateix sentit apunta un document que he trobat a l'arxiu del Crédit Lyonnais de París i que avui revele per primera vegada. El document el signen el 1901 els agents del banc a Espanya i es titula –traduïsc al valencià–: «Sobre la possibilitat de crear a Espanya un grup de pressió que s'opose a la depreciació de la pesseta». Els explique els antecedents: l'estat havia finançat la guerra de Cuba endeutant-se amb el Banc d'Espanya que, al seu torn, va augmentar l'oferta monetària i va provocar una inflació que depreciaria la pesseta. Aquest fet perjudicava els nombrosos accionistes francesos d'empreses espanyoles i això explica l'interès del Crédit Lyonnais perquè la pesseta s'apreciara. Sintetitze el document per a llegir-ne més endavant uns quants paràgrafs. Comença explicant quins grups empresarials espanyols es beneficiaven de la depreciació i quins n'eixien perjudicats per a proposar després la formació d'un grup de pressió integrat per: 1) grups empresarials perjudicats (importadors i companyies ferroviàries, ja que havien de pagar en francs els interessos dels crèdits contrets amb la banca francesa); 2) polítics influents dels quals es podia obtenir suport a canvi de diners; 3) polítics influents disposats a col·laborar per ambició o perquè estaven d'acord amb la necessitat que la pesseta s'apreciara; 4) periodistes als quals també s'havia de pagar. Finalment – i per a neutralitzar els grups empresarials que es beneficiaven del tipus de canvi i els accionistes del Banc d'Espanya–, es recomanava que pressionaren sobre ells el *lobby* dels polítics i aquestes institucions franceses: la casa Rothschild, la casa Pireire, la Banque de Paris et des Pays Bas i el mateix Crédit Lyonnais. Els llegiré un paràgraf del document: «Cal obtenir el suport de polítics influents i de la premsa. Entre els polítics hi ha dos grups. El primer és el dels que podem aconseguir suport a canvi de remuneracions. Els principals d'aquests polítics influents serien: en la primera línia, Segismundo

Moret, president del Congrés dels Diputats, antic ministre liberal, molt influent entre els medis liberals, susceptible de fer un gran servei, intel·ligent, manipulable i capaç de servir a qui li pague bé. Després, Eduardo Dato, antic ministre conservador, molt influent en els medis conservadors i amb relacions molt estretes amb la casa Rothschild. Finalment, Fernando Merino, gendre del senyor Sagasta, home de negocis ambiciós de diners i de poder. A aquestes tres personalitats, podem afegir diputats de segon ordre [a continuació hi ha una llista de quinze noms] [...]» Continue: «Un segon grup és el dels polítics influents que estarien disposats a col·laborar per ambició o perquè ho consideren útil per a Espanya i, entre ells, en veiem dos, principalment: Raimundo Fernández Villaverde, l'opinió del qual sobre l'excés de bitllets en circulació és coneguda, i Francisco Silvela, líder del partit conservador, intel·ligent, amant del seu país i també advocat de les companyies de ferrocarrils, que podrien influir sobre ell. [...] També caldria entrar en contacte amb els redactors dels principals periòdics, *El Imparcial*, *El Liberal*, *El Heraldo*, *El País*, etc., que, per sumes mínimes, sostindrien les tesis que els proporcionarem.»

La documentació del Círculo Minero i del Crédit Lyonnais mena a dues conclusions. La primera és que, contra l'opinió dels revisionistes radicals, la corrupció estava molt generalitzada. Hi havia corrupció a la base del sistema –el vot al candidat *encasillado* a canvi de favors o diners, la coacció, la «tupinada»–, i també n'hi havia a la cúspide pels suborns a diputats i alts càrrecs de l'Administració. La raó és senzilla. Com evidencien nombrosos estudis d'historiadors, sociòlegs i politòlegs, el nivell de corrupció és inversament proporcional al de democràcia.

La segona conclusió és que la política econòmica de la Restauració no s'ha d'explicar des de la nova història política, sinó des de la teoria de l'elecció pública. Aplicada a un mercat de decisions de política econòmica, aquesta teoria prediu que els

grups de pressió demanaran als polítics mesures que els permetran maximitzar els beneficis, mentre que els polítics oferiran les que els facen maximitzar vots i no violenten radicalment la ideologia del propi partit. Aquesta teoria pot explicar el cas que ens ocupa a condició d'ajustar-la en un sentit: els polítics de la Restauració no maximitzaven vots perquè el poder no s'obtenia a través del sufragi, sinó el sufragi a través del poder. Així, doncs, ajustat, el model seria aquest. Durant la Restauració, els grups de pressió demanaven mesures de política econòmica amb les quals maximitzaven els beneficis i els polítics oferien les que els feien maximitzar la renda o el poder. Renda i poder en el cas dels diputats a sou i en el dels que eren propietaris agraris i empresaris, i poder en el cas dels que intercanvien vots per a donar estabilitat al govern i no exposar-se al cessament que comportava el torn pacífic. Crec que partint d'aquest senzill model es pot explicar per què va triomfar una política econòmica basada en aranzels elevats, baixíssims impostos directes i foment de la indústria basat en l'increment de la despesa pública. Aquestes mesures no xocaven amb l'ideari del partit conservador ni amb el del liberal; eren exigides per poderosos grups de pressió de grans propietaris agrícoles i d'industrials i, a més, proporcionaven estabilitat als governs i renda i poder als polítics.

Com he dit a l'inici de la lliçó, algunes de les proves esgrimides pels revisionistes obliguen a matisar la visió negativa sobre la Restauració. És cert, per exemple, que entre el 1874 i el 1923 hi va haver creixement econòmic; que els poders públics van arbitrar reformes socials; que des del 1902 l'estat va incrementar la despesa en béns preferents o que va augmentar el nombre d'enginyers, i que també va aparèixer alguna revista científica al país. És cert, igualment, que la Gran Bretanya, França i altres països avançats travessarien una etapa de liberalisme oligàrquic i frau electoral abans de convertir-se en democràcies. Els revisionistes tenen,

per tant, part de raó quan diuen que els meus professors remarcaven la part dolenta de la Restauració, encara que ells fan el mateix: emfatitzen la part bona.

Jo crec que és possible resoldre de manera neutral el problema de saber si Espanya va anar bé o malament durant la Restauració. La solució és un exercici d'història comparada. Parteix de la base – avui dia poc discutible – que Ortega no es va equivocar quan va encunyar el lema «La solució, Europa». Es tracta, doncs, d'elaborar un índex d'europèitització d'Espanya entre el 1874 i el 1923 compost, per exemple, per aquestes sis variables: creixement econòmic; canvi estructural; distribució de la renda; despesa pública en béns preferents, atès que contribueixen a una eficiència i a una equitat més elevades; nivell de democratització, i progrés científic i tecnològic. Gràcies als treballs d'alguns dels meus col·legues espanyols i a l'ajuda que m'han prestat un col·lega francès, un altre anglès i un professor d'Història de la Ciència, he fet una anàlisi estadística de convergència de cinc d'aquestes variables entre Espanya i dos països de l'Europa avançada de llavors, la Gran Bretanya i França. L'anàlisi hauria d'incloure altres nacions, però encara no he disposat de temps per a fer-ho, per bé que no crec que els resultats puguen variar substancialment.

Com que no vull caure en tecnicismes, els donaré els resultats en llenguatge verbal i no estadístic. 1) Durant la Restauració, la renda per persona espanyola va créixer poc, mentre que les de la Gran Bretanya i de França s'incrementaren notablement. Per tant, Espanya va experimentar divergència en termes de benestar. 2) Estimant el canvi estructural a partir del nombre d'empleats en el sector primari, Espanya també hi va divergir perquè, encara el 1923, vora el 60% de la població activa treballava en l'agricultura. 3) Desgraciadament no disposem de dades sobre la distribució personal i funcional de la renda durant la Restauració, però sí sobre la distribució espacial. Aquestes mostren un procés de divergència entre les regions

Sobre la Restauració

espanyoles, sobretot entre un bloc pròsper (País Basc, Catalunya, Madrid, València) i un altre de molt pobre, on hi havia el gros de l'endarrerida agricultura espanyola (les dues Castelles, Extremadura i Andalusia). Per contra, les regions britàniques i franceses van experimentar un procés de convergència de renda per persona. 4) El percentatge sobre el PIB de la despesa pública espanyola en educació, sanitat i infraestructures va créixer menys que el francès i l'anglès, de manera que hi va haver divergència en la provisió de béns preferents, i això explica, entre altres coses, que el 1920 el 43% dels espanyols foren analfabets, mentre que tots els britànics i els francesos sabien llegir i escriure. 5) Prenent com a indicador del progrés científic i tecnològic l'evolució mitjana de tres variables (registre de patents, enginyers diplomats i articles científics publicats), Espanya va experimentar un clar procés de divergència en relació amb França i la Gran Bretanya.

Falta considerar l'últim indicador de convergència, l'índex de democratització. Es podria estimar a partir de *proxies* com el percentatge d'escons impugnats durant els

processos electorals o l'evolució del nombre de diputats socialistes – el 1923, Espanya en tenia 7 (un 2% del Congrés), mentre que a la Gran Bretanya eren 192 (un 33% de la cambra baixa) i a França, 145 (un 25% de l'Assemblea Nacional). No obstant això, no crec que siga necessari construir cap indicador per a sostenir que Espanya va experimentar divergència política pel que fa a l'Europa avançada perquè els governs de la Restauració no van engegar les reformes electorals que transformarien en democràcies la Gran Bretanya d'Eduard VII, la França de la III República, la Itàlia de Giolitti o la Bèlgica d'Albert I.

Acabe la lliçó. És cert que Espanya va progressar durant la Restauració, però ho va fer tan poc que es va allunyar d'Europa. Així, doncs, i si em permeten una solució cromàtica al problema de saber si Espanya va anar bé o malament, els diré que el panorama negre que dibuixaven els meus professors és inadequat, però més ho és el gris clar dels revisionistes moderats i el blanc dels radicals. Com he intentat argumentar, la solució passa per un gris de to fosc.